

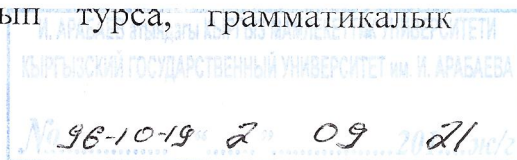
К. К. Шаршееванын «Азыркы кыргыз тилинде кыймыл-аракеттин чактык локалдашуусу жана анын аспектуалдык маанилер менен байланышы» деген темада филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алуу үчүн аткарылган диссертациясына (Бишкек, 2021. Адабияттардан тыш 162 бет. Адистиги: 10.02.01 –кыргыз тили)

Пикир

Генеологиялык жактан түрк тилдеринин бири болуп эсептелген азыркы кыргыз тилинин грамматикасынын жазылып, изилдениш тарыхы XX кылымдын экинчи чейрегинен башталат да, Советтер өлкөсүндөгү башка элдердин тилиндей эле бир нече жүз жылдык жазма салты бар орус тилинен үлгү алып, анын таасирлерине кабылып изилденип, окутулуп келе жатат.

Акыркы 2-3 кылымдан бери түрк тилдеринин грамматикасынын жазылып иликтене башташы батыш европалык жана орус лингвисттери тарабынан ишке ашырылып келген. Мунун өзү түрк тилдеринин грамматикасынын жазылышы башка тилдердин үлгү-таасиринин натыйжасында ишке ашып келе жаткандыгынан кабар бергенсйт. Ошондуктан да болуу керек, жазылып изилдене баштаганына жүз жылга жакын мезгил болуп келатканына карабай азыркы кыргыз тилинин грамматикасы өзүнүн ички табиятына биротоло түшө бербей, башка тилдердин үлгү-таасирлеринен арыла албай иштелип келе жатат.

Диссертант Камиля Каныбековна Шаршеева азыркы кыргыз тилинин грамматикасынын ушул учурдагы өтө актуалдуу маселесин козгоп изилдөө жүргүзгөн. Жыйынтыгы, ийгилиги кандай боло турганына карабай бул изилдөөнүн темасы биздин колдообузга татыктуу. Кыргыз тилинин грамматикасында, айрыкча морфологияда, сөздөрдүн маанилери, маанилик өзгөчөлүктөрү, маанилик байланыштары тууралуу изилдөөлөр көп аткарылып тиешелүү корутундулар чыгарылып турса, грамматикалык

категориялар бара-бара тилдин ички табиятынан чыгып, акырындык менен грамматикалык өз деминин ишке кирген башталышка багыт алат деп эсептейбиз. Ошентип, Камиля Каныбековна Шаршееванын тандап алган темасынын **актуалдуулугунда шегибиз жок.**

Диссертант өз ишинин максат, милдеттерин алдыга коюп, аларды аткарууга туура багыт алгандыгы байкалат. Диссертация киришүүдөн, төрт баптан, корутундудан жана адабияттардын тизмесинен турат.

Биринчи бабында түр категориясынын изилдениш тарыхы иликтенет. Азыркы кыргыз тилинин окутулуп келе жаткан грамматикаларында мындай категория тууралуу сөз болбойт. Ошондой болсо да изилдөөлөрдө кыргыз тилинде атайын каражаттары болбогону менен түр категориясы бар деген көз караштардын жашап келе жатканы белгилүү. Анын үстүнө кыргыз тилиндеги этиштердин чак маанилеринде созулуучу, кайталанма ж.б. маанилик өзгөчөлүктөрдүн бар экендиги “түр категориясы бар”, деген көз караштардын айтыла калып келатканына себеп болуп берет. Тилибиздеги мына ушул маселе азыркы кезге чейин эч ким тарабынан атайын лингвистикалык максатта колго алынып иликтенип изилдене элек. Ошентип али изилденбегенинен жана этиш сөздөрдүн семантикасындагы аяктагандык, аяктай электик, бир канча убакыт бирдигине созулгандык, улам кайталана бергендик сыяктуу маанилерден улам болуш керек, изилдөөчү түр категориясына атайын кайрылган. Маселенин орус жана башка тилдердеги түр категориясына, анын лексика-грамматикалык жактан туюндурулуш шарттарына сереп салат.

Иликтөөлөрдө изилденип жаткан маселе боюнча карама-каршы көз караштарга олуттуу маани берип, аларга карата өз көз карашын да билдирип жүрүп отурат. Нормативдик гана эмес, илимий грамматикаларда да кабыл алынбаганына карабастан түр категориясы тууралуу маселенин кыргыз тилинде айрым авторлор тарабынан изилдениши да бир топ кеңири иликтөөгө алынган.

Диссертациянын экинчи бабы “Изилдоонун материалдары жана методдору” деп аталып, ага үч эле бет көлөмдө орун берилип, изилдоонун объектиси менен методдору такталып баяндалган.

Үчүнчү бабы “Азыркы кыргыз тилиндеги кыймыл-аракеттин чактык локалдашуучулугу” деп аталып, буга бир топ көлөмдүү орун берилген. Изилдөөчү семантикага өзгөчө көңүл болот. Айрыкча тилдеги этиш сөздөрдүн чак маанилериндеги семантикалык көрүнүштөр тууралуу иликтөөлөрү көңүл бурдурат. Этиш сөздөрдүн чак менен локалдашуучулук жана локалдашпоочулук касиеттерин терең изилдеп чыгууда орус жана башка элдердин окумуштууларынын көз караштарына көбүрөөк таянат. Маселени талдоолордо кыргыз тилиндеги кыймыл-аракеттин созулуңку айтылышына да атайын көңүл бөлүнгөн.

Иштин төртүнчү бабында кыймыл-аракеттин чактык локалдашпоочулугу тууралуу сөз болот да, анда этиш сөздөрдөгү чактык локалдашпоочулуктун типтери аныкталып талдоого алынган. Кыргыз тилиндеги этиш сөздөрдүн кайталанган кыймыл-аракетти, убакыт бирдигиндеги маанилик жактан өзгөчөлөнгөн көрүнүштөр, кыймыл-аракеттик түрдүү белгилер талдоого алынган.

Кыргыз тил илиминде бул маселенин биринчи жолу атайын лингвистикалык максатта изилденишин, кыймыл-аракеттин чактык локалдашуусундагы семантикалык түрдүү көрүнүштөргө арналгандыгын диссертациянын илимий жаңылыгы деп эсептөөгө болот.

Диссертациялык иш өз алдынчалыкка ээ. Изилдөөлөрү, иликтөөлөрү жана талдоолору автордун билим деңгээли билдирип турат. Талапкердин өзүнө гана тиешелүү илимий баяндоо стили калыптанган, ар кайсы окумуштуулардын айткандарын, көз караштарын билгичтик менен пайдалана алган.

Кыргыз тилиндеги кыймыл-аракет сөздөрүнүн чактык локалдашуусу, мындай учурда этиш сөздөрдүн аспектуалдык маанилеринин атайын лингвистикалык максатта изилдениши жана маселенин көркөм адабияттын

тилинин мисалында далилденип берилиши диссертанттын жеке салымы болуп саналат.

К. К. Шаршееванын изилдөөлөрүнүн илимий гана эмес, практикалык да баалуулугу бар. Азыркы кыргыз тилинин морфологиясы боюнча жогорку окуу жайларда лекция окуган адистердин бул диссертациянын жыйынтыктарына сөзсүз кайрылуулары керек. Илимде али чечиле элек, талаш туудуруп келаткан маселелердин милдеттүү түрдө студенттерге сунуш кылынышын зарыл деп эсептейбиз. Сүйлөм түзүлүшүндө этиш сөздөрдүн грамматикалык маанилериндеги чак, жак, мамиле, ыцгай категорияларынын бири-бирин толуктап ойду түшүндүргөн көрүнүштөрү боюнча атайын курс иштеп чыкса да болот.

Ошону менен бирге диссертацияда анча-мынча мүчүлүштүктөрдүн да бар экенин белгилеп кетели.

1. Иштин биринчи бабында, түр категориясынын изилдениш тарыхында, негедир, этиш сөздөрдүн мезгил кырдаалдарындагы көрүнүштөрү эске алынбай калган. Кыргыз тилинде түр категориясынын бар экендиги али биротоло тааныла элек, бирок тилибиздин жандуу көрүнүшүндө грамматикалык түр (вид) сыяктуу маанилердин айтыла бериши жок эмес. Ошондуктан изилдоочү бул главада “түр, түрдүк маанилер” деп эле иликтөө жүргүзө бербей, грамматикалык түр (вид) категориясынын маанилериндеги учурларга кобүрөөк көңүл бөлүп, кыймыл-аракеттин, ал абалдын, башка этиштик маанилердин созулуңку, кайталанма болуп айтылыштарынын чагылдырылышына токтолуп иликтөө жүргүзүшү керек болчу.

2. Диссертациялык иште жаңылыштык бар. Иштин 82-бетинде, “Демек, жогоруда берилген аныктамага таянсак, зат атооч барыш жондомосүндө турганда “отур” этиши дайыма бүткөн кыймыл-аракетти билдирет”, деген ойду айтат. Бул жерде диссертант *жерге отурба, диванга отур, артка отур* деген сыяктуу мисалдарды эске албай калган. Барыш жондомодогу сөздөр

менен келип, “отур” деген сөз келер чакта айтылып жатат. Демек, “дайыма бүткөн кыймыл-аракетти билдире” бербейт.

3. Иште каталары да бар. Мисалы, “... убакыттык жалпылык...” (8-б.) дейт, **убакыттык** болуш керек; “Локалдашуучулук мааниси убакыттын бар өлчөмдүүлүгүн...” (92-б.) дейт, **бир өлчөмдүүлүгүн** деш керек; ж.б.

Бирок, канткен менен биз белгилеген кемчиликтер диссертациялык иштин илимий-практикалык баалуулугуна шек келтирбейт. Автор өзүнүн алдына коюлган максатына жете алган, көп окуган, көп иштеген, ишти аяктаган иш деп эсептөөгө болот. КР Жогорку аттестациялык комиссиясы тарабынан коюлган талаптарга жооп берет. Коргоого сунуш кылууга болот.

Жетектоочу мекемени жана расмий оппоненттерди бекитүү боюнча сунуштун негизделиши. Диссертациялык ишке жетектоочу мекеме жана расмий оппоненттер боюнча сунушубуз төмөнгүдөй.

Шаршеева Камиля Каныбековнанын «Азыркы кыргыз тилинде кыймыл-аракеттин чактык локалдашуусу жана анын аспектуалдык маанилер менен байланышы» аттуу 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясына сунушталган оппоненттер жана жетектоочу мекеме жөнүндө маалымат.

Жетектоочу мекеме: Ош мамлекеттик университетинин кыргыз тили кафедрасы. Дареги: 723500, Ош шаары, Абсамат Масалиев проспектиси, 95/1

Садыков Ташполот - филология илимдеринин доктору, К.Карасаев атындагы БГУнун кыргыз жана түрк тилдеринин теориясы кафедрасынын профессору.

Эмгектери:

1. Проблемы моделирования тюркской морфологии.- Фрунзе: Илим, 1987. -128 с.

2. Кыргыз&түрк салыштырма грамматикасынын негиздери. Б: 2010, 479 б. (авторлош).

3. Manaş destanı Kırgızca-Türkçe Büyük Dizin. Ankara: TDK, 2011, 1647 s. (авторлош).

Абдиев Таалайбек Камбарович – филология илимдеринин кандидаты, доцент, Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин доценти

Эмгектери:

1. Абдиев Т. Конструкции с каузативными глаголами в киргизском языке : автореферат дис. ... кандидата филологических наук : 10.02.22 / Санкт-Петербург. ун-т. - Санкт-Петербург, 1996. - 16 с. - Языки народов зарубежных стран Азии, Африки, аборигенов Америки и Австралии

2. Абдиев Т. Конструкции с каузативными глаголами в киргизском языке. Бишкек, 2009.

3. Абдиев Т. Конструкции с каузативными глаголами в киргизском языке. Саарбрюккен, Германия, 2015.

Ошентип, К. К. Шаршееванын диссертациясы 10.02.01 –кыргыз тили адистиги боюнча Д 10.19.549 диссертациялык кеңешинде коргоого сунушталат.

Эксперт комиссиясынын мүчөсү, И. Абдувалиев - Жалал-Абад мамлекеттик университетинин кыргыз тили кафедрасынын профессору, филология илимдеринин доктору.

ЖАМУнун профессору, филол. илимдеринин доктору Ибраим Абдувалиевдин колун тастыктаймын.

окумуштуу катчысы Р. Нусупова.

2021-жыл.

Эксперттик комиссиянын мүчөсүнүн колун тастыктаймын.

Окумуштуу катчы Р. Нусупова

